Państwo i Społeczeństwo

2018 (XVIII) nr 2

e-ISSN 2451-0858
ISSN 1643-8299

Agnieszka Starzyk
dr inż. arch., Wydział Architektury,
Wyższa Szkoła Ekologii i Zarządzania w Warszawie

COLLEGIUM NOBILIUM – ARCHITEKTURA SPOŁECZNEGO DIALOGU

Streszczenie
Celem naukowym zadania badawczego jest analiza architektury dialogicznej w kontekście jej funkcji społecznej oraz wpływu na rozwiązania formalne i funkcjonalne przeprowadzona na przykładzie budynku Collegium Nobilium w Warszawie. Założono tezę, że budynki historyczne na przestrzeni lat swojego funkcjonowania ulegają licznym modyfikacjom powodowanym m.in. zmiennymi potrzebami społecznymi, niemniej zmiany formalne i funkcjonalne nie zawsze następują równolegle, a ich waga jest różna. Zastosowano metody badań niezbędne do zdefiniowania i zbadania problemu naukowego: metodę analizy historycznej, metodę obserwacji bez interwencji oraz metodę intuicyjną opartą na osobistych doświadczeniach autorki. Przedmiotem badań był budynek Collegium Nobilium, którego opis historyczny jest autorską interpretacją materiałów badawczych oraz piśmiennictwa. Kontekst/dialog urbanistyczny został jedynie zasygnalizowany w zakresie niezbędnym do przedstawienia problemu badań. Wyniki pozwoliły na wyciągnięcie wniosków dotyczących roli architektury w kontekście dialogu społeczno-sytuacyjnego.
Słowa kluczowe: Collegium Nobilium, dialog, architektura dialogiczna

Collegium Nobilium - architecture of social dialogue
Abstract
The scientific goal of the research task was to analyze the dialogical architecture in the context of its social function and the impact on formal and functional solutions on the example of the Collegium Nobilium building in Warsaw. It was assumed that historical buildings over the years

of their functioning are subject to numerous modifications caused, among others, by changing social needs, but formal and functional changes do not always occur in parallel, and their weight varies. The research methods necessary to define and investigate the scientific problem were applied: the method of historical analysis, the method of observation without intervention, the intuitive method based on the author's personal experience. The object of the research was the building of Collegium Nobilium, whose historical description is an original interpretation of research materials and literature. Context / urban dialogue has only been signaled to the extent necessary to present the problem of research. The results allowed to draw conclusions regarding the role of architecture in the context of social-situational dialogue.
Key words: Collegium Nobilium, dialogue, dialogical architecture

Wprowadzenie

Dialog współczesności z przeszłością w kontekście architektury zazwyczaj nie jest prosty, jest zróżnicowany formalnie i funkcjonalnie, zależny od założonych celów. Dialog to z definicji oddziaływanie dwu- lub wielostronne. Dialog nie istnieje bez kontekstu. Kontekst jest pojęciem szerokim, w architekturze definiowany jest kontekst miejsca, przestrzeni, kontekst historyczny, sytuacyjny, kontekst formalny i funkcjonalny. Problem można rozszerzać o inne dookreślenia, między innymi tak istotny kontekst twórczości projektanta. Architektura nie istnieje bez kontekstu, z założenia jest dialogiczna. Nawet wówczas, gdy zamierzeniem twórcy jest architektura akontekstualna.

Współcześnie piękno nie jest jednoznacznie definiowane, występuje w wielu odmianach/odcieniach, co utrudnia (a może urozmaica) kształtowanie architektury/przestrzeni atrakcyjnej dla wszystkich. Szybko zmieniają się trendy, a użytkownik jest mocno zróżnicowany estetycznie. Wcześniejsze epoki historyczne w większości charakteryzowały się spójną definicją piękna, wskazującą kierunki działań artystycznych.

Przestrzeń miejska składa się z odrębnych elementów, które poprzez łączniki fizyczne i niefizyczne tworzą całość. Każda nowa forma ingeruje w zastaną przestrzeń, o integralności decydują cechy, które wchodzą w interakcję z kontekstem otoczenia. Każda interwencja przynosi zamierzony lub niezamierzony skutek, zmienia przestrzeń. Miasto z przeszłością jest przestrzenią eklektyczną, nowoczesna architektura/przestrzeń przenika się z historyczną.

Przestrzenno-materialne formy mogą wpływać pozytywnie na kontakty społeczne lub stanowić barierę międzyludzką. Budynek zazwyczaj jest granicą pomiędzy światem/przestrzenią wewnętrzną i zewnętrzną, ale może w różny sposób oddziaływać na otoczenie. Może być silnym akcentem w przestrzeni, znakiem miejsca. Może być miejscem ukrytym, miejscem izolacji. Pomiędzy tak określonymi skrajnościami jest wiele rozwiązań pośrednich. Powiązaną kwestią jest wzajemne oddziaływanie przestrzeni wewnętrznej budynku i zewnętrznej.

Otoczenie jest jednym z etapów doświadczania wejścia z przestrzeni zewnętrznej/publicznej w przestrzeń często adresowaną do określonej społeczności, ale również odwrotnie – wyjścia z tej przypisanej przestrzeni w publiczną. To właśnie grupy społeczne decydują o parametrach tych granic-przejść.

Architektura określa styl bycia danej grupy społecznej. Przestrzeń miasta pozwala na uczestnictwo w zróżnicowanych pierwotnych i wtórnych grupach społecznych, na przechodzenie w krótkich odstępach czasowych przez liczne i różne role społeczne[1]. Społeczeństwo przekształca i użytkuje przestrzeń w trojaki sposób – nadając jej określone kształty, przypisując tym kształtom określone funkcje i wartości oraz przyjmując określone formy zachowania w stworzonych przez siebie przestrzeniach. Społeczeństwo może kształtować przestrzeń bezpośrednio – zmieniając ją, lub pośrednio – adaptując się do niej[2].

Zachowania społeczne w konkretnym otoczeniu wynikają z relacji roli społecznej, osobowości i aktualnych dążeń, z wartościami, jakie dana przestrzeń reprezentuje dla danej społeczności – instrumentalnymi, sytuacyjnymi oraz egzystencjalnymi. Wartości instrumentalne to przede wszystkim: funkcjonalny charakter przestrzeni, społeczny charakter przestrzeni, orientacja w przestrzeni. Wartości sytuacyjne to m.in.: poczucie fizycznego i psychicznego bezpieczeństwa, możliwość identyfikacji z daną przestrzenią, poczucie jawności lub anonimowości w danej przestrzeni, możliwość podjęcia wybranych i aktualnie pożądanych ról społecznych oraz unikanie niepożądanych, wreszcie – możliwość realizacji prestiżu i własnej osobowości. Wartości egzystencjonalne to takie, które dostarczają przeżyć o charakterze emocjonalnym, estetycznym i intelektualnym[3].

Przestrzeń analizowana jest również poprzez wiedzę i doświadczenia życiowe. Pamięć i wyobraźnia są w ciągłej interakcji, wzmacniają osobiste doświadczanie bycia w przestrzeni. Człowiek nie tylko patrzy, ale i rozumie – jest to proces psychiczny, w który zaangażowany jest cały organizm i osobowość obserwatora. Każdy użytkownik odbiera tę samą przestrzeń inaczej, każdy inaczej ją interpretuje i zapamiętuje. Sensualna percepcja miejsca zdominowana jest przez zmysł wzroku, niemniej doświadczanie przestrzeni budowane jest przez wiele zmysłów[4].

Collegium Nobilium – dialog współczesności z przeszłością

Historia budynku rozpoczyna się w pierwszej połowie XVIII wieku, kiedy to w Polsce pojawił się ruch umysłowy i kulturowy zwany Oświeceniem. Elity in-

[1] A. Wallis, *Socjologia i kształtowanie przestrzeni*, PIW, Warszawa 1971.

[2] *Idem*, *Socjologia przestrzeni*, Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1990.

[3] *Ibidem*.

[4] A. Starzyk, *Sensualna percepcja miejskości*, w: *Węzły miasta*, red. K. Guranowska-Gruszecka, Fundacja NKA Wydziału Architektury PW, Warszawa 2018.

telektualne i polityczne potrzebowały miejsca przekazu swoich idei, teatr oświeceniowy stał się ich forum. W tym okresie czytelne były dwa jego nurty – teatr dworski i teatr szkolny[5], które dały początek teatrom publicznym[6]. Reformator szkolnictwa pijarskiego ks. Stanisław Konarski, określany powszechnie jako reformator szkolnictwa polskiego w ogóle, doceniał edukacyjną rolę teatru, dlatego wytyczając program nowego gmachu Collegium Nobilium, znaczny nacisk położył na rozwiązania funkcjonalno-przestrzenne i formalne oficyny teatralnej.

Projektantem budynku był wybitny polski architekt włoskiego pochodzenia Jakub Fontana. Było to jego pierwsze większe i samodzielne dzieło, tym trudniejsze, że miał to być pierwszy w Polsce budynek szkolny zrealizowany zgodnie z wytycznymi reformy Konarskiego. Nowością były powiązania funkcjonalno-przestrzenne czy utworzenie odrębnych pracowni naukowych i laboratoriów. Z zapisów wynika, że zarówno na etapie projektowania, jak i realizacji miała miejsce ścisła współpraca pomiędzy Fontaną i Konarskim.

W dniu 28 maja 1743 roku[7] miało miejsce uroczyste „założenie" kamienia węgielnego pod budowę nowego budynku dla Collegium przy ulicy Miodowej[8], w tym samym roku rozpoczęto budowę oficyny teatralnej[9]. Prace finansowane były głównie przez darczyńców zarówno publicznych, jak i prywatnych. Niestety, środki te były niewystarczające, dlatego też Stanisław Konarski opublikował w języku polskim i francuskim w 1744 roku broszurę *Planty Fabryki Collegij Nobilium Varsaviae, Scholarum, Piarum, Anno 1744*, w celu pozyskania nowych ofiarodawców[10]. Książeczka zawierała m.in. projekt Jakuba Fontany pokazujący rzuty wszystkich kondygnacji oraz rysunek fasady (il. 1). Odzew magnatów na apel był znaczny, budowa kolegium wspierana była finansowo do 1760 roku[11].

---

[5] Pierwszy wolnostojący budynek teatru szkolnego wzniesiono w 1687 roku w Warszawie na dziedzińcu kolegium jezuickiego; w 1692 roku dobudowano kryty ganek, łączący obiekt z resztą zabudowań klasztornych; budynek przetrwał do początków XVIII wieku (B. Król-Kaczorowska, *Teatr dawnej Polski. Budynki – Dekoracje – Kostiumy*, PIW, Warszawa 1971).

[6] W okresie Oświecenia teatr szkolny nadal był tworzony przez jezuitów, pijarów i teatynów, ale sztuki wystawiano również w szkołach żeńskich, m.in. na pensji prowadzonej przez siostry sakramentki w Warszawie.

[7] Aldona Bartczakowa i inni podają datę 18 maja 1743 roku (A. Bartczakowa, *Collegium Nobilium*, PWN, Warszawa 1971).

[8] Początki Collegium Nobilium datowane są na rok 1740, instytucja funkcjonowała wówczas w dzierżawionych pomieszczeniach Collegium Regium (R. Mączyński, *Zespoły architektoniczne Collegium Regium i Collegium Nobilium warszawskich pijarów 1642–1834*, Warszawa 2010). W pierwszym roku nauczania konwikt liczył jednego ucznia, w kolejnym – dwudziestu (F. Łagowski, *Collegium Nobilium Stanisława Konarskiego*, Druk K. Kowalewskiego, Warszawa 1888).

[9] Zob. F. Łagowski, *op. cit*.

[10] W broszurze zamieszczony został również tekst wyryty na kamieniu węgielnym, informujący, że w tym miejscu powstanie Collegium Nobilium wzorowane na Collegium Nazarenum w Rzymie, w celu wychowania młodzieży szlacheckiej Polski i Wielkiego Księstwa Litewskiego, i że budowniczym gmachu jest znakomity architekt polski Jakub Fontana. Opisany został też stan aktualny budowy oraz uzasadnienie potrzeby przedmiotowej instytucji.

[11] A. Bartczakowa, *op. cit.*

Il. 1. Fasada Collegium Nobilium – 1743 r., projektant Jakub Fontana, rycina Rocha Markowskiego. Źródło: Pracownia Reprograficzna BN (R. Mączyński, *Pijarski pałac Collegium Nobilium w Warszawie*, PAN, Warszawa 1996).

Budowa postępowała szybko, w 1746 roku zrealizowano już oficynę mieszczącą teatr. Niestety, 11 listopada 1747 roku pożar zniszczył zachodnią część budynku głównego, wstrzymując na krótko budowę, którą ostatecznie zakończono w roku 1755[12].

Fakt, że w pierwszej kolejności skupiono środki na budowie oficyny z teatrem, dowodzi, jak ważne dla pijarów było posiadanie własnej stałej sali widowiskowej. Nie był to luksusowy dodatek do szkoły Collegium Nobilium, ale funkcja pierwszej potrzeby. Oficyna teatralna została zrealizowana wcześniej i jeszcze przed oficjalnym rozpoczęciem działalności szkoły wystawiono tu w 1750 roku spektakl *Alzyra* Voltaire'a. Uroczyste otwarcie i rozpoczęcie edukacji w nowej siedzibie miało miejsce 23 października 1754 roku[13].

Budynek Collegium Nobilium został wzniesiony na północnej stronie ulicy Miodowej, z fasadą południową, pomiędzy dotychczasowym budynkiem szkoły pijarów (pałacykiem Humańskiego), a posesją Dworu Gdańskiego. Fontana zaprojektował obiekt na rzucie wydłużonego prostokąta z podziałem na trzy części – trzykondygnacyjnym korpusem głównym oraz dwoma dwukondygnacyjnymi skrzydłami bocznymi, mieszczącymi trzy oficyny od strony północnej. Kolegium przeznaczone było dla 60 uczniów, budynek poza pomieszczeniami związanymi z edukacją (sale, pracownie, laboratoria, biblioteka, muzeum, teatr) zawierał również sale rekreacyjne, mieszkania dla nauczycieli, sypialnie wychowanków, pomieszczenia służby, a w oficynach – pomieszczenia gospodarcze. Teatr zlokalizowany był w oficynie wschodniej, do której prowadziło również osobne wejście od strony ulicy Miodowej – dwupiętrowa sala teatralna z oknami od strony dziedzińca, głęboka scena z kulisami, piętrowa galeria wsparta na dziesięciu słupach, garderoba dla aktorów, magazyn kostiumów oraz inne pomieszczenia pomocnicze. Przed wejściem do teatru od strony ulicy zlokalizowano z jednej strony stajnię, a z drugiej wozownię, co znów dowodzi jak ważne było to

[12] Mączyński twierdzi, że pożar nie dotyczył budynku Collegium Nobilium, tylko sąsiadującego Domu Księży Profesorów przy ulicy Długiej (R. Mączyński, *Zespoły architektoniczne Collegium Regium*…, *op. cit.*). Zob. również: F. Łagowski, *op. cit.* oraz A. Bartczakowa, *op. cit.*

[13] Była to edukacja sześcioklasowa z dwuletnim kursem filozoficznym, uczniowie pozostawali w większości bez kontaktu ze światem pozaszkolnym (F. Łagowski, *op. cit.*). Dzięki ks. Stanisławowi Konarskiemu Collegium Nobilium stało się najsławniejszą i najlepszą placówką wychowawczą w Polsce w XVIII wieku.

miejsce przekazu idei oświeceniowych i jak bardzo ułatwieniami funkcjonalnymi chciano przyciągnąć na spektakle potencjalnych widzów[14].

Ostatecznie jednak projekt nie został zrealizowany dokładnie z pierwotnymi rysunkami zamieszczonymi w broszurze; odpuszczono m.in. budowę oficyny zachodniej, natomiast wzniesiono dodatkową oficynę wschodnią, równoległą do budynku głównego i połączoną z oficyną teatralną. Takie wnioski można wyciągnąć na podstawie planu Warszawy z 1762 roku, wykonanego przez Pierre'a Ricauda de Tirregaille'a (il. 2a–2b).

Il. 2a Relacja budynku Collegium Nobilium do otoczenia – 1762 r. Źródło: www.muzeumwarszawy.pl.

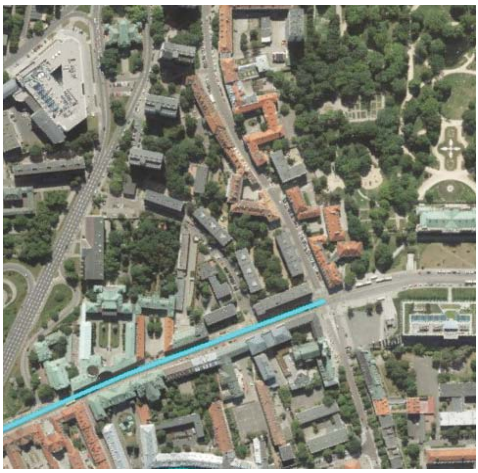

Il. 2b Relacja budynku Collegium Nobilium do otoczenia – 2018 r. Źródło: www.muzeumwarszawy.pl.

Projekt fasady zamieszczony w broszurze prawdopodobnie również nie został zrealizowany zgodnie z zamysłem Fontany, który zaprojektował bogato dekorowany w stylu włoskiego baroku trzykondygnacyjny korpus główny i skromne dwukondygnacyjne skrzydła boczne z prostokątnymi oknami oraz czterema bramami (po dwie w każdym skrzydle). Wnioskować, że fasady w tej formie nigdy nie zrealizowano, można m.in. na podstawie portretu Stanisława Konarskiego, na którym reformator trzyma szkic budynku Collegium Nobilium już bez tak bogatych dekoracji rzeźbiarskich. Badacze nadal toczą spory, w jakim stopniu barokowa fasada Fontany została zrealizowana, gdyż już w drugiej połowie XVIII wieku została przebudowana. Pierwotna fasada szybko przestała

[14] „Tragiedyje grywane bywają zawsze w tłomaczeniu polskiem, którego dokonywa profesor retoryki, a jeśli tego zajdzie potrzeba, to i którykolwiek z profesorów przez rektora wyznaczony. Komedyje tylko po francusku się grywają. Przedstawienia te odbywają się w adwencie, a także w Lipcu i Sierpniu (podczas wakacyj), jeśli rektor to uzna za stosowane. Mogą one powtarzać się 4, 5 razy, nawet więcej, co zależy od uznania rektora. Przestrzega się, aby w nich nic nie było nieobyczajnego, dlatego przy tłomaczeniu należy opuszczać miejsca niewłaściwe" (F. Łagowski, *op. cit.*, s. 61). Ostatnia informacja o spektaklach teatralnych pochodzi z 1767 roku, potem sala teatralna pełniła już tylko rolę auli, miejsca uroczystości i popisów; zob. również A. Bartczakowa, *op. cit*.

zaspakajać gusty współczesnych odbiorów – rozpoczął się okres klasycystyczny i zmieniła się estetyka architektury.

Do przebudowy Collegium Nobilium został zatrudniony w 1786 roku Stanisław Zawadzki. Data wnioskowana jest na podstawie ryciny nieznanego autora z tegoż roku, która jest traktowana właśnie jako projekt przyszłej fasady (il. 3). Mączyński twierdzi, na podstawie zapisków dot. inwestycji, że przebudowa miała miejsce wcześniej, w latach 1783–1785, a rysunek fasady z 1786 roku jest dokumentacją powykonawczą, a nie zamierzeniem projektowym.

Il. 3. Fasada Collegium Nobilium – 1786 r., projektant Stanisław Zawadzki. Źródło: Gabinet Rycin BUW (A. Bartczakowa, *op. cit.*).

Pewne jest, że zmieniono fasadę z barokowej na klasycystyczną, co zostało utrwalone kilkanaście lat po przebudowie przez malarza Zygmunta Vogla. Zachowana została trójdzielność bryły, liczba kondygnacji oraz ilość i rozstawienie okien. Zlikwidowane zostały natomiast podwójne bramy w skrzydłach bocznych – w zamian wprowadzono po jednej, usytuowanej centralnie w skrzydle. Zlikwidowano zdobnictwo barokowe na rzecz wykończeń charakterystycznych dla klasycyzmu. Wejście główne oraz wejścia w skrzydłach bocznych otrzymały portyki kolumnowe zwieńczone balkonikami, nad wejściem głównym wzniesiono charakterystyczny dla nowego stylu trójkątny tympanon, a nad nim piętro attykowe, mieszczące salę zajmującą całą szerokość budynku[15]. W elewacji zarówno frontowej, jak i od strony dziedzińca podkreślony został podział poziomy za pomocą boniowania oraz wydatnego gzymsu wieńczącego. Fasada z niewielkimi zmianami przetrwała w tej formie do 1939 roku. Nie jest udokumentowane, w jakim stopniu i czy w ogóle przebudowa powierzona Stanisławowi Zawadzkiemu dotyczyła wnętrza budynku.

[15] Mączyński twierdzi, że sala ta istniała już wcześniej (być może została od razu zrealizowana) i że w roku 1754 pałac Collegium Nobilium posiadał już swoją zasadniczą formę przestrzenną; R. Mączyński, *Zespoły architektoniczne Collegium Regium*, *op.cit*.

Początek XIX wieku to również początek częstych zmian osób zarządzających i sposobu użytkowania budynku w powiązaniu z kontekstem historyczno-sytuacyjnym. Collegium Nobilium na ulicy Miodowej swoją siedzibę miało do 1807 roku, kiedy to wojska napoleońskie po wkroczeniu do Warszawy zajęły budynek i przeznaczyły na lazaret wojskowy. Konwikt został przeniesiony na Żoliborz do siedziby letniej, gdzie funkcjonował do 1832 roku, a potem jeszcze przez rok przy ulicy Zakroczymskiej. W 1833 roku został ostatecznie zlikwidowany przez władze carskie. Po przejęciu budynku Collegium Nobilium w latach 1807–1815 na lazaret wojskowy oraz pomieszczenia powiązane z wojskiem, nie ma wzmianek o istotnych modyfikacjach funkcjonalnych czy formalnych, natomiast jego stan techniczny i estetyczny zdecydowanie pogorszył się. W latach 1814–1819 funkcjonowała w budynku pierwsza siedziba Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności[16], z pomieszczeniami dla ubogich.

W latach 1820–1831 mieściła się tu Szkoła Aplikacyjna Artylerii i Inżynierów[17], prawdopodobnie już wcześniej – w roku 1815 – Komisja Rządowa Wojny Królestwa Polskiego zajęła gmach Collegium na potrzeby szkoły oraz siedziby innych instytucji wojskowych. Adaptacji budynku na potrzeby nowej funkcji dokonał architekt i inżynier wojskowy ppłk Wilhelm Henryk Minter. Elewacje zmieniono w powiązaniu ze zmianami funkcjonalnymi wewnątrz budynku – bramy w skrzydłach bocznych zostały przesunięte bliżej korpusu głównego, zmieniła się też liczba okien drugiej kondygnacji z dziesięciu na dwanaście. W strefie wejścia głównego usunięto dekoracje z attyk, a nad attyką ryzalitu środkowego umieszczono emblematy wojskowe. Szkoła funkcjonowała do 1831 roku, kiedy to, podobnie jak inne wyższe szkoły w Królestwie Polskim, została zamknięta, a budynek przejęty na lazaret woskowy.

W 1832 roku władze Królestwa Polskiego przekazały budynek Najwyższej Izbie Obrachunkowej i Głównemu Wydziałowi Kontroli, zlecając generalny remont i adaptację na potrzeby nowej funkcji. Prace powierzono architektowi rządowemu Antoniemu Corazziemu, który w tym samym roku przedstawił do zatwierdzenia Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych projekt zmian. W części głównej na wszystkich piętrach pozostały w traktach od strony ulicy sale, które miały teraz pełnić funkcje biurowe. W traktach od strony dziedzińca zlokalizowano mniejsze gabinety, rozmieszczone po obu stronach głównej klatki schodowej. W prawym skrzydle na parterze zaprojektowano mieszkania dla urzędników, a w oficynie – za czasów Konarskiego teatralnej – utworzono archiwum oraz kuchnię. Na pierwszym piętrze zrealizowano 17-pokojowe mieszkanie kontrolera generalnego, dla jego potrzeb też wybudowano nową klatkę schodową, dodatkowo oddzielającą mieszkanie od archiwum. Remont budynku obejmował

[16] W roku 1819 WTD przeniosło się do własnej siedziby na ul. Krakowskie Przedmieście, zaprojektowanej przez Antoniego Corazziego.

[17] Komendantem szkoły od jej otwarcia do wybuchu powstania listopadowego był ppłk Józef Sowiński, bohaterski obrońca Woli. Większość profesorów i uczniów szkoły wzięła udział w obronie Warszawy.

również przesunięcia czy likwidację niektórych ścian działowych, cześć okien i drzwi została zamurowana, w innych miejscach powstały nowe. Budynek został przekazany do użytkowania w 1833 roku, ale już w 1845 ponownie zmienił właściciela[18]. W budynku Collegium Nobilium siedzibę od tego roku miały instytucje sądowe: Sąd Apelacyjny, Księgi Hipoteczne[19], biura notariuszy.

Prawdopodobnie około połowy XIX wieku miała miejsce przebudowa lewego skrzydła – nadbudowa trzeciej kondygnacji i zmiana elewacji. Od tego czasu budynek pełnił odrębne, niezależne od pierwotnego budynku Collegium Nobilium funkcje mieszkalne (ul. Miodowa 26) i tak pozostało do czasów współczesnych.

W 1876 roku, po przeniesieniu sądów do pałacu Paca (ul. Miodowa 15) oraz do pałacu Badenich przy placu Krasińskich, budynek zajął Gubernator Warszawski dla funkcji biurowych, pozostając tu do 1915 roku.

Il. 4. Budynek Collegium Nobilium – 1914 r.; widok w kierunku placu Krasińskich. Źródło: zbiory IS PAN (A. Bartczakowa, *op. cit.*).

Po pierwszej wojnie światowej gmach stał się siedzibą Najwyższego Trybunału Administracyjnego (korpus główny), w prawym skrzydle mieściła się natomiast drukarnia państwowa. Fasada frontowa pozostała niemalże niezmieniona, zdjęto tylko attyki balustradowe nad bocznymi ryzalitami (z okresu Szkoły Aplikacyjnej) oraz żeliwny daszek nad wejściem głównym (z drugiej poł. XIX wieku).

[18] Najwyższa Izba Kontroli została przeniesiona do zakupionego w 1840 roku budynku u zbiegu ul. Nowy Świat i Al. Jerozolimskich.

[19] Księgi Hipoteczne pozostały w gmachu do roku 1913, kiedy to został ukończony i oddany do użytkowania gmach Hipoteki przy ul. Kapucyńskiej.

W takim stanie budynek przetrwał do 1939 roku, kiedy to w wyniku bombardowania został w niewielkim stopniu uszkodzony – pocisk przebił ścianę nad pierwszym piętrem korpusu głównego, drugi zniszczył dach nad prawym skrzydłem. W 1944 roku, podczas Powstania Warszawskiego, miało miejsce prawie całkowite zniszczenie budynku – zawaliło się prawe skrzydło oraz lewa część korpusu głównego wraz z sąsiednią kamienicą, będącą wcześniej lewym skrzydłem Collegium Nobilium (il. 5). Ocalał ryzalit środkowy oraz prawy z elementami detalu architektonicznego. Po drugiej wojnie światowej, w celu zabezpieczenia pozostałości, przykryto część środkową prowizorycznym dachem (1945–1950). W tym okresie podjęto decyzję o odbudowie całości i nadaniu jej nowej funkcji powiązanej z pierwotną, z przeznaczeniem dla Państwowej Wyższej Szkoły Teatralnej.

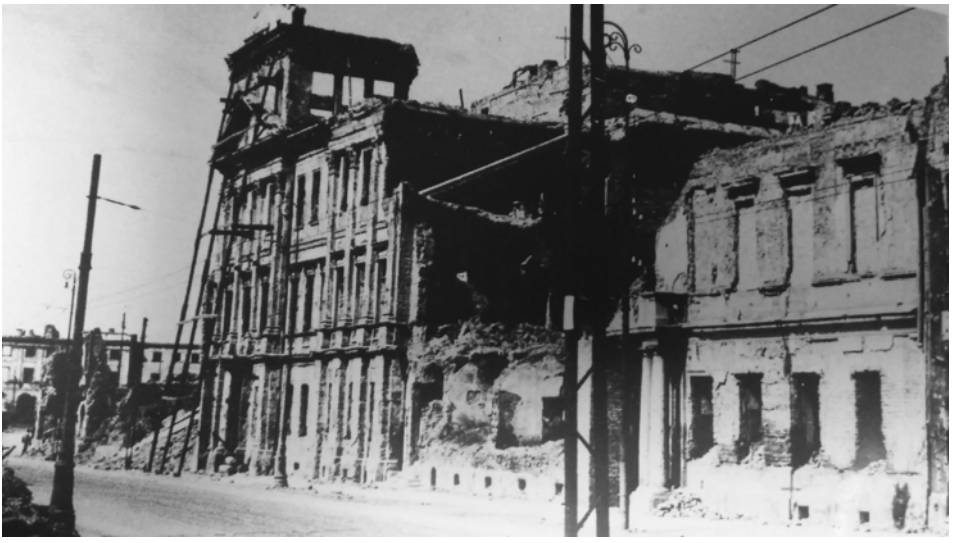

Il. 5. Budynek Collegium Nobilium – 1944 r.; stan po Powstaniu Warszawskim. Źródło: Urząd Konserwatorski w Warszawie (A. Bartczakowa, *op. cit.*).

Projekt odbudowy autorstwa Wojciecha Onitscha, Mariana Sulikowskiego i Andrzeja Uniejewskiego został opracowany w 1950 roku w Pracowni Biura Architektury Centralnego Biura Projektów Architektury i Budownictwa oraz zatwierdzony przez konserwatora m.st. Warszawy prof. Piotra Biegańskiego 17 lipca 1950 roku. Projekt zakładał zachowanie dawnych układów i podziałów oraz, w miarę możliwości, wielkości pomieszczeń. Nie udało się przywrócić wystroju ze względu na brak dokumentacji ikonograficznej, odtworzono wyłącznie westybul według założeń Stanisława Zawadzkiego, ponieważ był to fragment budynku ocalały wraz z detalem wnętrza (cztery pary kolumn jońskich, portale kolumnowe, zwieńczenia ścian). W projekcie zmieniono lokalizację głównej klatki schodowej, umieszczając ją z prawej strony westybulu, nie z lewej, jak było we

wcześniejszym układzie. Odtworzono układ dwutraktowy z korytarzem pośrodku oraz zbliżone rozmiary sal jak w projekcie Jakuba Fontany czy potem – u Antoniego Corazziego. Druga kondygnacja zachowała w odbudowanym gmachu typową dla baroku wysokość piętra reprezentacyjnego tzw. *piano nobile*. W projekcie przewidziano również odbudowę skrzydła lewego zgodnie z pierwotnym założeniem, jednak nie zostało to zrealizowane. Fasada frontowa (ul. Miodowa 22/24) została odbudowana z odstępstwami, ale na bazie projektu Stanisława Zawadzkiego, z odtworzeniem detali architektonicznych: portali kolumnowych, balustrad tralkowych pod oknami drugiej kondygnacji korpusu głównego, pilastrów z głowicami korynckimi, obramienia okien itd. Fasadzie od strony dziedzińca również przywrócono dawny układ z ryzalitem pośrodku zwieńczonym trójkątnym tympanonem, pilastrami korynckimi, trzema arkadowymi wyjściami na taras oraz balkonem na drugiej kondygnacji.

Il. 6. Budynek Collegium Nobilium odbudowany dla potrzeb PWST im. Aleksandra Zelwerowicza – 1959 r.; fot. Barbara Kaczyńska (R. Mączyński, *Pijarski pałac Collegium Nobilium w Warszawie*, *op. cit*.).

Państwowa Wyższa Szkoła Teatralna rozpoczęła działalność w prawym skrzydle odbudowanego budynku w 1955 roku, a w 1956 również w korpusie głównym, kontynuując tradycje edukacyjne zapoczątkowane w tym budynku przez Stanisława Konarskiego doceniającego już w przeszłości wagę wychowania i nauki przez teatr, nie tylko dla młodzieży, ale i całego społeczeństwa.

Początkowo budynek funkcjonował bez odtworzonej elewacji (il. 5), dopiero w latach 1965–1966 został otynkowany, a środkowy ryzalit zwieńczono socrealistyczną w formie rzeźbą[20]. Lewe skrzydło budynku Collegium Nobilium zachowało wcześniejszą, odrębną funkcję mieszalną, a zostało odbudowane według projektu Witolda Wernera w latach 1962–1964 (ul. Miodowa 26). Dlatego nie można uznać, że odbudowa przywróciła wygląd budynku Collegium Nobilium według założeń projektowych Stanisława Zawadzkiego – lewe skrzydło nie odzwierciedla formy historycznej, a korpus główny i prawe skrzydło, choć w zdecydowanie mniejszym stopniu, jednak również odbiegają od pierwowzoru. W efekcie fasada nie jest jednolita, lecz pozostaje współczesną interpretacją historycznych założeń.

W 1986 roku rozpoczęto prace projektowe odbudowy oficyny teatralnej z zamiarem odtworzenia rozwiązań formalnych, niemniej z salą widowiskową dostosowaną do współczesnych standardów. Projekt, poprzedzony analizą historyczną oraz badaniami archeologicznymi, wykonał Maciej Wutzen wraz z Barbarą Żewko. Teatr został odbudowany w latach 1989–1999, dzięki staraniom dwóch kolejnych rektorów: prof. Andrzeja Łapickiego i prof. Jana Englerta. W dniu 30 września 1999 roku podczas inauguracji roku akademickiego miało miejsce uroczyste otwarcie Teatru Collegium Nobilium[21].

Il. 7. Budynek Collegium Nobilium – 2018 r.; widok w kierunku placu Krasińskich. Fot. A. Starzyk.

[20] R. Mączyński, *Pijarski pałac Collegium Nobilium w Warszawie*, *op. cit*.

[21] W Teatrze Collegium Nobilium aktorami są studenci Wydziału Aktorskiego AT, prezentowane są spektakle dyplomowe oraz spektakle warsztatowe. Zob. również oficjalną stronę teatru: http://tcn.at.edu.pl/o-teatrze/.

Il. 8. Budynek Collegium Nobilium – 2018 r.; widok w kierunku wejścia głównego z perspektywy ul. Schillera. Fot. A. Starzyk.

Podsumowanie

Budynek Collegium Nobilium w kontekście historyczno-sytuacyjnym był miejscem zróżnicowanych funkcji i zmiennej formy. W założeniu twórców była to szkoła, ale i forum przekazu idei oświeceniowych. Od tego czasu aż do współczesności budynek ulegał licznym modyfikacjom, powodowanym m.in. czynnikami społeczno-sytuacyjnymi. Zmiany formalne wynikały ze zmienności stylów w powiązaniu z sytuacją historyczną, natomiast zamiany funkcjonalno-przestrzenne ze zmiennych standardów i oczekiwań społecznych w kontekście założonych zróżnicowanych funkcji budynku. W powiązaniu zmienne pozostawały również wartości instrumentalne, sytuacyjne oraz egzystencjalne.

Po drugiej wojnie światowej funkcje edukacyjne zostały przywrócone, a z chwilą otwarcia Teatru Collegium Nobilium – również miejsce prezentacji przemyśleń i poglądów, głównie studentów Akademii Teatralnej im. Aleksandra Zelwerowicza w formie spektakli, ale również w szerszym kontekście artystycznym. Collegium Nobilium, jak za czasów Stanisława Konarskiego, znów stało się forum idei, miejscem współczesnego społecznego dialogu w scenografii architektury z przeszłością.

Architektura była, jest i będzie narzędziem społecznego dialogu.